

ПОШУК ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗ ВІСТІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

В статтє исследовано понятие лиц, пропавших без вести, правовое регулирование поиска таких лиц; анализируется практика применения международно-правовых норм, предназначенных для предотвращения исчезновения людей и содействия воссоединению семей, разлученных в результате вооруженных конфликтов. Осуществлен анализ вооруженных конфликтов между Арменией и Азербайджаном, на Балканах, в странах Латинской Америки, Африки и др. Определен вклад Организации Объединенных Наций в решение проблемы насильственного исчезновения людей в результате вооруженных конфликтов или внутренних беспорядков и предоставления помощи их семьям.

The notion of missing persons, legal adjustment of search of such persons is investigated in the article; practice of application of international-law norms, intended for prevention of disappearance of people and assistance to reunion of families, separated as a result of the armed conflicts is analysed. The analysis of armed conflicts between Armenia and Azerbaijan, on Balkan, in the countries of Latin America, Africa and other is carried out. The contribution of United Nations to the decision of problem of violent disappearance of people as a result of the armed conflicts or internal disturbances is certainied.

У даний час збройні конфлікти охопили райони та континенти, які раніше були стабільними. У перші роки після закінчення холодної війни кількість збройних конфліктів пішла на спад, проте потім вона знову стала зростати. Унаслідок будь-якої війни зникають люди, як військовослужбовці, так і цивільні особи. І кожного зниклого без вісті розшукують його родичі, які нічого не знають про нього, живуть в тривозі й очікуванні. Відсутність інформації про долю родичів може пояснюватися різними причинами. Здебільшого зникнення людей пов'язане з порушеннями норм міжнародного гуманітарного права і прав людини. Погроза позбавлень, що є невід'ємною частиною війн, особливо сприяє роз'єднанню людей і їх зникненню. Увесь світ обходять фотографії безпритульних дітей, які були розлучені з батьками під час втечі із зони боїв або внутрішніх безладів. Нерідко діти втрачають родину, коли їх спішно усиновляють/удочеряють, ув'язнюють або, що найжахливіше, насильно вербують до озброєних угруповань [1, с. 4].

Збереження єдності сім'ї – універсальний принцип, дотримання якого гарантується нормами міжнародного гуманітарного права. Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ) робить усе можливе, щоб знайти людей, зниклих в результаті конфлікту, і возз'єднати їх з сім'ями. Іноді проїзний документ, виданий МКЧХ, є єдиною можливістю для людини, яка втратила посвідчення особи, повернутися на батьківщину або возз'єднатися зі своєю сім'єю, що проживає в іншій країні [2, с. 26-27].

Метою статті є аналіз міжнародно-правових норм з питань пошуку зниклих без вісті осіб, дослідження загальних напрямів діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста, міжнародних організацій та інших міжнародних органів по возз'єднанню сімей, розлучених унаслідок збройних конфліктів, а також підготовка пропозицій, спрямованих на удосконалення законодавства про захист прав осіб, зниклих без вісті внаслідок збройного конфлікту.

Чинні міжнародні норми призначені для запобігання зникненням людей і забезпечення розшуку зниклих без вісті. Ключове значення питанням охорони прав особи в міжнародному спілкуванні надавалося в працях Ф. Ф. Мартенса. Його центральна ідея полягала в тому, що людина має права у сфері міжнародних відносин і знаходиться під захистом міжнародного права. Він стверджував: "Усі сучасні цивілізовані держави згодні, що людина є особою, тобто суб'єктом відомих невід'ємних прав, які повинні поважатися в сфері їх взаємних відносин" [3, с. 327].

Особи, зниклі без вісті, – це особи, чий сім'ї не мають відомостей про них після їх зникнення під час збройного конфлікту або ситуації насильства всередині країни. Проте це, цілком офіційне визначення, не відображає відчаю сімей, які шукають інформацію про місцезнаходження рідних, не знають, живі вони або померли, і не можуть забути жакливі події, що зруйнували їх життя [4, с. 5].

Міжнародне гуманітарне право містить багато положень, що закріплюють як права родичів знати про долю своїх близьких, що зникли без вісті (ст. 32 Додаткового Протоколу 1), так і зобов'язання воюючих сторін використовувати всі засоби, що є в їх розпорядженні, для того, щоб надати відповідні відомості (ст. 33 Додаткового Протоколу 1) [5].

Багато років Міжнародний Комітет Червоного Хреста прагне запобігти зникненню, возз'єднати родини і встановити місцезнаходження зниклих без вісті. Проте в багатьох ситуаціях він не може виконати свій мандат через нестачу політичної

волі у зацікавлених сторін або просто через загальний безлад в країнах, де має місце збройний конфлікт або виникла ситуація насильства. Інші міжнародні, урядові і неурядові організації, які займаються розшуком зниклих без вісті, а також вживають заходи щодо запобігання зникненню людей, стикаються з такими ж перешкодами.

Досить часто урядові органи не надають запрошеної інформації. Женевські конвенції (далі – ЖК) передбачають створення Довідкових бюро, роль яких полягає в тому, щоб централізовано збирати інформацію про військовополонених і цивільних осіб, які належать до країни супротивника, передавати таку інформацію цій стороні і починати розслідування для того, щоб з'ясувати долю осіб, зниклих без вісті. Проте, слід зазначити, що навіть за наявності Довідкового бюро відсутня централізована система обробки інформації. Органи цивільної і військової адміністрації часом приховують відомості як про жертви, так і про події, що стали причиною зникнення людей. Трапляється, що важливі факти знищуються навмисно. І, нарешті, не завжди дотримуються правила захисту відомостей особистого характеру. Четверта Женевська Конвенція вимагає від сторін в конфлікті сприяти розслідуванню за запитами осіб, які розшукують своїх родичів, з якими вони були розлучені внаслідок конфліктів. Зокрема, ст. 26 цієї Конвенції передбачено, що “кожна зі сторін, що знаходяться в конфлікті, буде полегшувати розшук, що здійснювався членами розрізнених війною сімей з метою встановлення зв'язку один з одним, і, якщо це можливо, сприяти їх возз'єднанню” [5].

У будь-якому конфлікті МКЧХ робить, в першу чергу, спробу обкреслити коло проблем, пов'язаних з особами, зниклими без вісті. Членам сімей, що не мають відомостей про долю своїх близьких, пропонується заповнити запити про розшук, в яких описуються обставини зникнення відповідної особи. Потім ці запити спрямовують до тих органів влади, з якими зниклі без вісті контактували востаннє [6, с. 422].

Стан війни припиняє дружні відносини між державами, але ч. 2 ст. 25 IV ЖК передбачає передачу сімейних повідомлень, зокрема можливість відсилати та отримувати такі відомості. Така кореспонденція повинна відправлятися оперативнo і, при нагоді, без затримки, але не обов'язково авіапоштою. Якщо у воюючих держав виникають труднощі з виконанням цих зобов'язань, відповідно до вищезгаданої статті, вони можуть

звертатися до нейтрального посередника. Цей нейтральний посередник (згідно ст. 140 IV ЖК – це Центральне Довідкове Агентство у справах покровительських осіб, яке в 1960 році стало Центральним агентством з розшуку МКЧХ) повинен вирішити спільно з компетентними організаціями як саме найбільш оптимально забезпечити виконання їх зобов'язань з погляду оперативності і безпеки.

За наявності необхідних технічних засобів і якщо дозволяють міркування безпеки, сімейні повідомлення можуть бути передані електронною поштою через сайт родинних зв'язків МКЧХ. Іноді використовується супутниковий зв'язок і мобільні телефони, щоб люди, що опинилися далеко від сім'ї, могли надати близьким інформацію про себе. З дозволу зацікавлених осіб перелік людей, які мають намір передати послання або чекають на них, може бути надрукований в газеті, спеціальному виданні, або на сайті МКЧХ, переданий через радіо або телебачення. Проте робота мережі може бути ускладнена через проблеми встановлення контакту із зацікавленими особами або групами населення з причин відсутності матеріально-технічних можливостей або надмірної небезпеки. Іноді влада не дозволяє обмін родинними новинами, тому, щоб уникнути небезпеки, люди вимушені постійно змінювати своє місце проживання, внаслідок чого відновлення контактів стає неможливим. Таким чином, тисячі людей можуть нічого не знати про долю рідних і близьких. Так, в результаті недавніх збройних конфліктів в Іраку, Ірані, Афганістані, Вірменії, Азербайджані, Російській Федерації (Чечні), Боснії і Герцеговині, Хорватії, Югославії та інших країнах десятки тисяч сімей дотепер не знають про долю зниклих родичів.

Уперше МКЧХ став здійснювати розшук осіб, зниклих без вісті під час Франко-пруської війни 1870 року. З того часу функції Центрального агентства МКЧХ з розшуку стали значно різноманітнішими й ширшими.

Під час першої і другої світових війн МКЧХ організував у межах Центрального агентства у справах військовополонених спеціальну службу для передачі цивільних повідомлень. На даний час правовою основою такого роду діяльності є ст. 140 IV Женевської Конвенції. У 1939-1945 рр. було передано понад 2 млн. родинних повідомлень й опрацьовано півмільйона запитів про розшук [7, с. 158]. Зокрема, в 2006 році МКЧХ і Національні Товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця зібрали і доставили більше 1,3 мільйона

повідомлень Червоного Хреста по всьому світу. Було також встановлено місцеперебування більш ніж 6100 людей, запити про розшук яких були подані родичами. Крім цього, працюючи над вирішенням проблеми пошуку зниклих без вісті, МКЧХ продовжує співпрацю з представниками державних органів влади, гуманітарними та іншими організаціями.

Про значення заходів, спрямованих на вирішення проблеми зниклих без вісті, можна судити виходячи з конкретних прикладів роботи МКЧХ у різних країнах.

Минуло понад десять років з того часу, як Вірменія й Азербайджан підписали угоду про припинення вогню, яка поклала кінець Нагірно-Карабахському конфлікту. За час конфлікту Державною Комісією у справах військовополонених, заручників і зниклих без вісті були зареєстровані 4841 громадянин Азербайджану, який зник без вісті. З них 55 дітей, 321 жінка, 409 людей похилого віку (за статистикою на 01.04.2005 р.). У 1988 – 2005 роки 1368 громадян Азербайджану були звільнені з вірменського полону. З них 169 дітей, 338 жінок, 286 людей похилого віку. Неспростовні факти вказують на те, що з 4841 зниклого без вісті щонайменш 783 людини потрапили в полон або в заручники до вірменів, проте ці факти були приховані від міжнародних організацій, зокрема і від Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Перелік даних осіб складений на підставі свідчень громадян, що повернулися з вірменського полону, й інших джерел. МКЧХ, а також Міжнародна робоча група з пошуку зниклих без вісті, звільнених полонених і заручників, у складі правозахисників з Німеччини, Росії і Грузії підтверджують факт взяття в полон деяких осіб з цього списку. Відомості, що надходять азербайджанській стороні, говорять про те, що більшість зареєстрованих у списку, вбиті у вірменському полоні, або померли від тортур, хвороб, а частина полонених і зараз приховується вірменською стороною і використовується на тяжких фізичних роботах.

МКЧХ докладає всі зусилля для того, щоб допомогти владам обох держав виконати свої зобов'язання відповідно до міжнародного гуманітарного права і з'ясувати долю цих людей. У січні 2005 року МКЧХ також передав Вірменії й Азербайджану меморандум із закликом з'ясувати долю осіб, зниклих без вісті. Документ пропонує низку заходів для отримання необхідної інформації, а також проведення процедури ексгумації і ідентифікації останків і надання допомоги сім'ям зниклих без вісті.

Ця робота проводиться в тісній співпраці з Державними комісіями у справах військовополонених, заручників і зниклих без вісті. Разом з тим МКЧХ закликає представників державних органів воюючих країн реєструвати місця поховань осіб, зниклих без вісті під час конфлікту, і забезпечувати їх захист з метою подальшого розкриття могил і ідентифікації останків.

Слід зазначити, що на Балканах також достатньо гостро стоїть проблема пошуку осіб, зниклих без вісті в результаті конфліктів. Проте в даному випадку вона безпосередньо пов'язана з іншими гуманітарними і політичними питаннями, зокрема, такими, як повернення біженців додому, встановлення взаємної довіри між членами громади, що належать до різних національностей, і встановлення міцного миру. За інформацією, одержаною МКЧХ у результаті збройних конфліктів на Балканах без вісті пропало 32542 людини, зокрема 22322 людини дотепер не враховані, тобто їх родини не одержали інформації про їх долю [8].

У країнах Латинської Америки під час збройних конфліктів і внутрішніх безладів десятки тисяч людей, як і раніше, вважаються зниклими без вісті. Їх родичі активно виступають на підтримку зусиль з розшуку і запобігають подальшим зникненням. Саме за їх ініціативою 30 серпня було проголошено Міжнародним днем зниклих без вісті. Завдяки зусиллям цих людей, діяльність з розшуку зниклих без вісті підтримали також мешканці Балкан, країн Південно-східної Азії, Південної Африки й інших держав.

Унаслідок збройних конфліктів у країнах Африки мільйони родин втратили зв'язок з своїми близькими. Єдиним засобом одержання інформації про них є повідомлення Червоного Хреста. Тільки в 2004 році на африканському континенті було зібрано й доставлено близько 1,2 мільйона повідомлень Червоного Хреста, що складає близько дев'яноста відсотків від їх загальної кількості. Ця робота була б неможлива без підтримки тисяч добровольців, що допомагають в роботі національним товариствам Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Пересуваючись на велосипедах, автомобілях, човнах, а також пішки, вони доставляють повідомлення в найвіддаленіші місця континенту. Завдяки їх зусиллям, МКЧХ і національні товариства, що співпрацюють з ним, приносять надію родичам, що вже втратили надію, і допомагають їм позбавитись відчуття тривоги і невизначеності.

Необхідно відзначити, що окрім МКЧХ питаннями возз'єднання розлучених сімей займалися і інші міжнародні і неурядові

організації, а також глави держав. Так, в 1992 році за взаємною домовленістю президентів США і Росії була створена спільна російсько-американська комісія у справах військовополонених і зниклих без вісті. Спільно працюючи вже більше 10 років, обидві сторони досягли чимало позитивних результатів. За ці роки американці повідомили своїх російських колег про 450 тисяч громадян колишнього СРСР, які вважалися зниклими без вісті під час Другої світової війни. Виявилося, що розшукувані громадяни не захотіли після закінчення війни повернутися додому і обрали місцем перебування інші країни.

Значення виконаної американцями роботи, що допомогла дізнатися про долю співвітчизників, переоцінити складно. Представники США також говорили про значний внесок російських фахівців, що допомагають встановити долі американців, зниклих під час Другої світової, Корейської, В'єтнамської і "холодної" війн. За період роботи спільною комісією російська сторона повідомила своїм зарубіжним колегам деталі про повернення з нацистських таборів 25 тисяч американських військовослужбовців, які були звільнені росіянами [9].

Норма, яка вимагає від сторін у конфлікті розшукувати осіб, які зникли без вісті, закріплюється в численних військових статутах (Австралія, Аргентина, Угорщина, Ізраїль, Канада, Хорватія і ін.).

Держави і міжнародні організації неодноразово виступали із закликом з'ясувати долю осіб, які зникли без вісті в результаті конфліктів в Східному Тиморі, Боснії і Герцеговині, Гватемалі, на Кіпрі, в Косово і Колишній Югославії. Заснування посади експерта з Спеціального процесу для вирішення проблем осіб, зниклих без вісті на території колишньої Югославії, також свідчить про переконаність міжнародного співтовариства в тому, що доля осіб, зниклих без вісті, повинна бути встановлена [10, с. 539].

Певний внесок в рішення проблеми насильницького зникнення людей внаслідок збройних конфліктів або внутрішніх безладів і на надання допомоги їх родинам внесла Організація Об'єднаних Націй. У 1979 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію № 33/173 "Особи, які зникли без вісті", в якій була виражена стурбованість щодо повідомлень, які надходять з різних кінців світу про насильницькі або недобровільні зникнення осіб. Крім того, Генеральна Асамблея запропонувала Комісії з прав людини Організації Об'єднаних Націй розглянути це питання

і надати належні рекомендації. Разом з тим, вона закликала уряди виділяти кошти і проводити невідкладні та неупереджені розслідування випадків насильницьких або недобровільних зникнень людей, а також забезпечувати підзвітність органів правопорядку й органів безпеки при виконанні своїх обов'язків. Така підзвітність повинна включати юридичну відповідальність за невинуватене зловживання владою, яке може призвести до насильницьких або недобровільних зникнень або до інших порушень прав людини.

У Резолюції з питання про допомогу і співпрацю щодо з'ясування долі осіб, зниклих без вісті, або померлих під час збройних конфліктів, яка була прийнята в 1974 році, Генеральна Асамблея ООН закликала сторони збройних конфліктів, незалежно від їх характеру, "в межах їх можливостей ... надавати інформацію про тих, хто зник без вісті під час військових дій" [8].

Право сімей знати про долю родичів підтверджується також Резолюцією Європейського парламенту і рекомендаціями Парламентської Асамблеї Ради Європи.

Крім того, під час розгляду декількох справ Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що "ненадання інформації родинам осіб, які знаходяться під вартою, або зберігання мовчання щодо осіб, зниклих без вісті під час збройного конфлікту, досягає того ступеня жорстокості, який можна прирівняти до нелюдяного поводження" [11, с. 307].

У Резолюції 20 (XXXVI) від 29 лютого 1980 року Комісія з прав людини ухвалила "створити на термін в один рік робочу групу у складі п'яти членів Комісії, які виступають як експерти, для вивчення питань, що стосуються насильницьких або недобровільних зникнень осіб". Таким чином, створена Робоча група з насильницьких або недобровільних зникнень стала першим тематичним механізмом реалізації Програми Організації Об'єднаних Націй з прав людини. До цього робочі групи і спеціальні доповідачі призначалися лише для розгляду дотримання прав людини в тій або іншій країні або території [12].

Таким чином, основні норми міжнародного гуманітарного права і права прав людини мають за мету запобігати насильницькому зникненню людей в період збройних конфліктів і внутрішніх безладів. Якщо сторони в конфлікті будуть відноситись до цивільних осіб, до хворих, поранених і військовополонених

зі складу збройних сил, озброєних угруповань і до інших осіб так, як це передбачено гуманітарним правом, а гуманітарні організації отримають доступ до всіх уразливих груп населення, то кількість зниклих без вісті значно зменшиться, і, що важливо, сім'ї померлих знатимуть про долю своїх близьких.

Практика держав встановлює цю норму як норму звичаєвого міжнародного права, яка застосовується під час міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. Обов'язок з'ясувати долю осіб, зниклих без вісті, відповідає забороні на насильницькі зникнення і вимозі поважати сімейне життя, а також реєструвати всю наявну інформацію щодо поховання померлих. Тому необхідно вживати всі законодавчі, регулятивні і практичні заходи з метою виконання зобов'язань відповідно до міжнародного права, включаючи зобов'язання, що стосуються з'ясування долі осіб зниклих без вісті. Для цього держави повинні в своєму внутрішньому праві приймати норми, що визнають право кожного члена родини знати про долю зниклих без вісті родичів, зокрема знати їх місцеперебування або, у разі смерті – обставини і причину смерті. Крім того, держави повинні в кримінальному законодавстві передбачати кримінальні покарання за незаконне приховування наявних відомостей або за відмову вжити зусиль щодо отримання або надання відомостей про факт і причину смерті, коли такі відомості запрошуються родичем особи зниклої без вісті.

Література:

1. Пропавшие без вести. // Международный Комитет Красного Креста. Центральное агентство по розыску и Отдел по вопросам защиты. – 2003. – С. 4.
2. Знакомьтесь – МККК. // Международный Комитет Красного Креста. Отдел публикаций, маркетинга и рассылки. – 2004. – С. 26-27.
3. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. – Т. 1. – 512 с.
4. Международный журнал Красного Креста: пропавшие без вести / пер. с англ и фр. – М.: Международный Комитет Красного креста, 2003. – 208 с.
5. Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. – 3-е изд., испр. – М.: Международный журнал Красного Креста, 2003. – 344 с.
6. Кристоф Жиро. Босния и Герцеговина: поиск пропавших без вести. // Международный журнал Красного Креста. – 1996. – № 10. – С. 422.

7. Хорст Зайбт. Сборник задач по международному гуманитарному праву. – М.: МККК, 1998. – 160 с.
8. Пропавшие без вести – родственники должны узнать правду. // <http://www.icrc.org/web/rus/siterus0.nsf/iwplList2/News?OpenDocument>.
9. Панасюк Л. Без вести не пропавшие. // <http://www.7days.ru>.
10. Ж-М. Хенкертс и Л. Досвальд-Бек при участии К. Алверман, К. Дермана и Б. Ролла. Обычное международное гуманитарное право. – Том 1. – Нормы. – пер. с англ. – Международный Комитет Красного Креста. – 2006. – 818 с.
11. Право Европейского Союза: Учебник для вузов / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М.: Юрист, 2006. – 925 с.
12. Рабочая группа по насильственным или недобровольным исчезновениям. // <http://www.un.org/russian/hr/>

Заворотна О. П., ОНЮА

МІЖНАРОДНО-ПРИВАТНОПРАВОВИЙ ЗМІСТ ВІДНОСИН ЗІ СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З МІЖНАРОДНИМ ТОРГОВЕЛЬНИМ МОРЕПЛАВСТВОМ, ТОВАРИСТВАМИ ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ

Стаття посвящена аналізу содержания отношений страховой защиты имущественных интересов, связанных с международным торговым судоходством и обществами взаимного страхования. Проведен анализ проблем унификации коллизионного права в данной сфере. Проанализирована правовая база современного морского страхования и особенности страхования украинских судовладельцев.

The article is devoted to analysis of maintenance of relations of insurance coverage of property interests, related to the international merchant navigation and fund associations. The analysis of problems of collision right unitization in this sphere is conducted. The legal base of modern marine insurance and features of Ukrainian shipowners insurance are analysed.

Актуальність. Глобальна економічна інтеграція, яка є найважливішим та багато в чому визначним фактором розвитку національної економіки, – об'єктивне та закономірне явище, що сприяє входженню держави до світового економічного співтовариства.